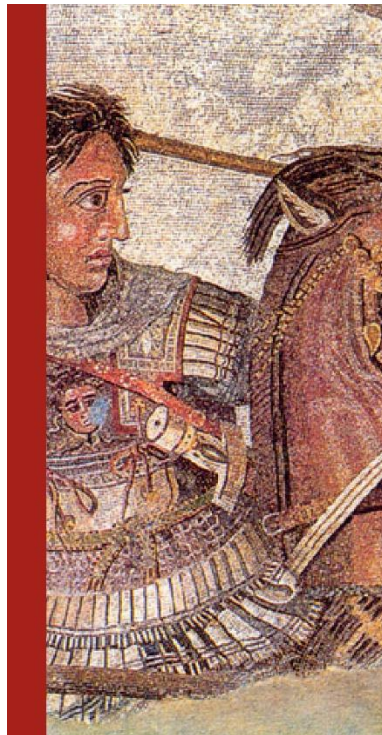

Bijlage bij het hoorcollege *Oorlog in de oudheid*

ORLOG IN DE OUDHEID

EEN HOORCOLLEGE
OVER VELDTOCHTEN
EN VELDSLAGEN IN DE
KLASSIEKE WERELD

door Henk Singor

Inhoudsopgave

[Henk Singor](#)
[SG Universiteit Leiden](#)

- [H1. Homerische oorlogvoering](#)
- [H2. Het Archaïsche Griekenland \(7e - 6e eeuw\)](#)
- [H3. De klassieke periode: oorlog te land in de 5e eeuw](#)
- [H4. Ontwikkelingen in de 4e eeuw v.C.](#)
- [H5. De opkomst van Macedonië onder Filippus en Alexander](#)
- [H6. Alexanders veroveringstocht \(334 - 323\)](#)
- [H7. Hellenistische oorlogvoering \(eind 4e - eind 1 eeuw v.C.\)](#)
- [H8. Rome en Romeinse oorlogvoering tot in de 2e eeuw v.C.](#)
- [H9. De laatste eeuw van de Romeinse Republiek](#)
- [H10. Augustus en de reorganisatie van het rijk](#)
- [H11. De bloeitijd van het keizerrijk \(1e en 2e eeuw\)](#)
- [H12. Veranderingen in de 3e eeuw n.C.](#)

[Aanbevolen literatuur](#)
[Colofon](#)

Henk Singor

Dr. Henk Singor is als docent verbonden aan de sectie Oude Geschiedenis van de Universiteit Leiden. Hij is de auteur van o.a. *Homerische Helden* over oorlogvoering in het vroege Griekenland en *Grieken in Oorlog. Veldtochten en veldslagen in het klassieke Griekenland*. Daarnaast is hij samen met Dr. F.G. Naerebout co-auteur van het handboek *De Oudheid. Grieken en Romeinen in de context van de wereldgeschiedenis*.

Studium Generale Universiteit Leiden

Studium Generale Universiteit Leiden organiseert lezingen voor studenten en andere belangstellenden van binnen en buiten de universiteit die over de grenzen van hun vakgebied heen willen kijken.

Voor meer informatie, kijk op: <https://www.universiteitleiden.nl/studium-generale>

Synopsis van het hoorcollege *Oorlog in de oudheid*

H1. Homerische oorlogvoering

De *Ilias* van Homerus moet niet lang voor 700 v.C. ontstaan zijn en is het eindproduct van een mondelinge dichtersoverlevering die naar alle waarschijnlijkheid al in de 13de eeuw v.C. begon. In de schildering van de legendarische oorlog van een Grieks expeditieleger tegen de stad Troje in Klein-Azië zijn dan ook elementen opgenomen die uit verschillende tijden afkomstig zijn, van de Myceense (13de-12de eeuw) tot de vroeg archaische (8ste eeuw). Veruit overheersend zijn die laatste, zodat het 'Homerische' beeld van de oorlog grotendeels de historische periode van de 8ste eeuw v.C. bestrijkt. Over de Myceense tijd is überhaupt weinig met zekerheid bekend, al kan men wijzen op de imposante burchten (Tiryns, Mycene e.a.), het gebruik van strijdwagens, het gebruik van brons voor wapens (het betreft hier dan ook de Late Bronstijd) en enkele andere elementen die doen vermoeden dat de Myceense cultuur een nogal martiaal karakter had. Dat krijgshaftige leeft ook duidelijk in de herinnering voort en heeft het epos van Homerus mede gekleurd.

Na de ondergang van de Myceense wereld in de 12de eeuw v.C. raakte Griekenland verarmd, grotendeels geïsoleerd en politiek versnipperd in talloze mini 'staatjes'. Strijdwagens waren toen nog steeds in gebruik, zij het vermoedelijk meer voor het vervoer naar het strijdperk dan voor een werkelijk gebruik in de strijd zelf. Hun bezitters waren min of meer aristocratische heren die zich met troepjes vrije mannen uit de gemeenschap regelmatig aan roof- en plundertochten te land en ter zee overgaven. Rondtrekkende dichter-zangers hielden tegelijk de herinnering aan de grootheid van de Myceense wereld in stand. Rond 800 v.C. begon een opleving, te danken aan het herstelde contact met de kustgebieden van het Nabije Oosten en een duidelijke bevolkingsgroei in Griekenland zelf. Tegen 700 komen deels opnieuw en deels voor het eerst bronzen helmen, kurassen en ronde, met brons beslagen schilden in gebruik. Strijders die aldus uitgerust waren en een speer als voornaamste wapen gebruikten (speerpunten en zwaarden waren nu van ijzer) konden zich in een gelid opstellen los van of vóór de lichter bewapende strijders, die uitgerust met werpsperen, bogen, slingers, en duidelijk veel talrijker dan die zwaar gewapenden waren.

In Homerus' *Ilias* wordt die laatste opstelling soms beschreven: het is de eerste aanwijzing voor de *falanx*, de hechte formatie van zwaargewapende infanteristen. Soms treedt in het epos zo'n formatie alleen op, vaker lijkt ze te worden gevold door een grote massa lichtgewapenden (de *laos*). Dikwijls ook laat de dichter de zwaar gewapenden individueel optreden; vaak komen zij dan met een strijdwagen het slagveld op en stijgen meestal af voor een duel te voet. Het is een typisch 'heroïsche' strijdwijze, vol uitdagingen, waarin eer en belediging een hoofdrol spelen. Homerus stelt het zo voor alsof de gevechten van deze edelen (*aristoi* of *promachoi*, d.i. 'voorstrijders' of 'kampioenen') op het slagveld de doorslag geven, maar waarschijnlijk is dat een vertekend beeld. Waar de edelen in een falanx-formatie strijden is dat overigens meest defensief, bijna altijd om een gevallen held te beschermen tegen pogingen van de vijand om het lijk buit te maken. In dat laatste schuilen nog elementen van een oudere en wat primitievere wijze van oorlog voeren.

H2. Het Archaische Griekenland (7de - 6de eeuw)

Tegen een achtergrond van doorgaande bevolkingsgroei en economische opbloei ontwikkelen de Griekse stadstaatjes, of *poleis*, een cultuur met een sterk aristocratisch stempel. Hoewel steeds meer burgers zich de wapenrusting van de zwaargewapende infanterist kunnen aanschaffen en daarmee *hoplieten* worden (van *ta hopla* = de wapenen) blijft de oorlogvoering nog lang een sterk aristocratisch karakter behouden. Dat geldt vooral in conflicten tussen Griekse staatjes onderling. De falanxen van kort voor 700 (de 'Homerische' tijd) en eigenlijk gedurende de hele 7de eeuw moeten

relatief klein geweest zijn. In plaats van met strijdwapens kwamen de edelen nu meestal te paard naar het slagveld, om daar weer af te stijgen en te voet het gevecht aan te gaan. Lichtgewapenden spelen een betrekkelijk geringe rol: het lijkt erop alsof de aristocratische en rijkere bevolkingsgroepen de oorlogvoering met andere Grieken min of meer monopoliseerden.

Dit verklaart ook het vaak voorkomen van een beperkte en gereguleerde wijze van oorlog voeren. Daarin is bijvoorbeeld het gebruik van afstandswapens verboden, evenals het vernietigen van nederzettingen, akkers, waterputten, het doden van gevangenen etc. Hinderlagen en verrassingsaanvallen worden als 'oneervol' beschouwd en soms wordt de strijd overgelaten aan groepen kampioenen die plaatsvervangend voor de hele gemeenschap vechten. Voor dit soort regels bestaan vele parallellen in andere archaïsche culturen buiten Griekenland. Ze veronderstellen een zeker gemeenschappelijk Grieks besef, dat door instituties als de Olympische Spelen, het orakel van Delfi, het epos van Homerus enz. wordt gedragen. In oorlogen met niet-Grieken is van zulke beperkingen zeker geen sprake. Toch hoeft men deze archaïsche oorlogvoering niet te idealiseren: ook de gevechten tussen troepen kampioenen konden uiterst bloedig verlopen. Tegelijk traden er in deze periode twee belangrijke militaire ontwikkelingen op. Zo komt er zeker in de 6de eeuw en misschien al eerder een echte cavalerie op (waarbij men dus niet alleen maar naar het slagveld rijdt, maar ook te paard aan het gevecht meedoet). En de hoplietenfalanx moet zich als strijdwijze steeds verder verbreiden en daarmee numeriek en sociaal zijn uitgebreid, totdat het aantal hoplieten, nu lang niet meer alleen aristocraten, tegen het einde van de 6de eeuw op veel plaatsen bijna de helft van de burgerbevolking omvatte.

H3. De klassieke periode: oorlog te land in de 5de eeuw

De 5de eeuw v.C. was de grote tijd van de hoplietenlegers in Griekenland. In een stad als Athene diende vermoedelijk zo'n 40 % van de burgerbevolking, misschien nog iets meer, als hopliet en elders zal het niet veel anders geweest zijn. Die ontwikkeling naar grotere hoplietenlegers was overigens net op tijd tot stand gekomen, want daardoor waren de Grieken in staat de aanvallen van de Perzen (490, Marathon; 480, Thermopylae, 479, Plataeae) terug te slaan. Na de Perzische Oorlogen bleef oorlogvoering tussen de verschillende Griekse poleis overigens, net als in de archaïsche tijd, een normaal verschijnsel. Daarbij moet men steeds bedenken dat deze legers in wezen milities waren: burgers die voor de duur van een veldtocht werden opgeroepen en geen beroepssoldaten. In grotere *poleis* bestonden wel hier en daar elitekorpussen van een paar honderd man als professionele soldaten, maar die zonken getalsmatig in het niet bij de burgermilities. Alleen in Sparta, in veel opzichten een uitzonderlijke staat, waren alle burgers (een paar duizend) hopliet en als professioneel te beschouwen, aangezien zij geen normaal werk mochten verrichten (dat werd voor hen gedaan door een horige klasse, de heloten). Buiten Sparta overheerste een zeker amateurisme. Dienstplichtig waren de burgers van hun 18de tot hun 60ste levensjaar. In de eerste twee jaar vond er wel een zekere wapentraining plaats, maar over eventuele oefeningen en exercities in de jaren daarna is bitter weinig bekend. Ruiters (in een stad als Athene de zonen van de rijkere burgers) en lichtgewapenden speelden militair een nog geringe rol, alle aandacht ging uit naar de hoplieten. Die laatsten vertoonden vaak een zeker dedain tegenover de lichtgewapenden (armere burgers of vreemdelingen in huurdienst) en deze houding verklaart mogelijk mede het doorwerken van sommige beperkingen van de archaïsche oorlogvoering, al kwam daar in de loop van deze eeuw wel grotendeels een einde aan.

Een typische veldtocht begon met een mobilisatie van de milities (meestal 1/3 of 2/3 van de beschikbare manschappen). Tijdens de mars zorgden de soldaten zelf voor hun proviand, een tent (te delen met enkele anderen, als men al niet in de open lucht sliep) en eventueel een rijdier. Kopen van proviand onderweg of plundering was de regel. Het laatste diende er ook toe de vijand tot actie te provoceren, zodat de veldtocht met een beslissend treffen kon eindigen. Verkenningen speelden

nauwelijks een rol. De opstelling van de falanx geschiedde in een vooraf bepaalde formatie, meestal acht gelederen diep. De veldheer en zijn officieren stonden in het eerste gelid; toespraken en offers moesten het moreel versterken. De opmars verliep in de regel in gewoon marstempo, maar op een afstand van een paar honderd meter werd een looppas ingezet. Met horizontaal gehouden speren stortten de beide slaglinies zich op elkaar, al lijkt het waarschijnlijk dat men niet letterlijk op elkaar botste, maar in de eerste gelederen min of meer schermutselde. Als er niet snel een doorbraak volgde, konden beide partijen na enige tijd een paar passen terug doen en uitblazen om daarna de strijd te hervatten.

Zo kon een slag uren duren. Uiteindelijk kon daarbij ook letterlijk met schild tegen schild geduwd worden. Een beslissing viel wanneer één der partijen zich in de slaglinie van de tegenpartij wist binnen te vechten; paniek kon daar dan makkelijk toeslaan, waarna chaos in de slagorde tot een onvermijdelijke nederlaag leidde. Juist op de vlucht vielen de meeste slachtoffers. Als regel zond de verslagen partij een heraut die om een wapenstilstand moest vragen, een verzoek dat bijna altijd werd ingewilligd, zodat beide partijen de doden konden verbranden of begraven. De overwinnaar richtte terplekke een *tropaion* of zegeteken op. Van de gewonden moeten er velen nog dagen of weken na de slag aan infecties bezweken zijn. Buit in de vorm van wapens e.d. werd naar de stad van de overwinnaar gebracht en opgehangen aan de stadsmuren of in tempels gewijd. Van belangrijke slagen werd dikwijls ook een wijgeschenk ter waarde van één tiende van de buit geplaatst in een *panhelleens* heiligdom als Delfi of Olympia.

H4. Ontwikkelingen in de 4de eeuw v.C.

De grote tijd van de hoplietenoerlogvoering vond een hoogtepunt en in zekere zin ook een afsluiting in de Peloponnesische Oorlog (431-404 v.C.), een oorlog die allerlei traditionele patronen ondermijnde en een katalysator was van verschillende veranderingen in de 4de eeuw die tenslotte aan het Griekenland van de vrije stadstaten een einde zouden maken. Tot die nieuwe ontwikkelingen behoorde de toenemende inzet van ruitrij, van lichtgewapende troepen, van een heel nieuw type troepen, de *peltasten*, die ongeveer het midden hielden tussen hoplieten en speerwerpers. Professionalisering is de algemene noemer waaronder veel ontwikkelingen vielen. Zo het gebruik van nieuwe instrumenten bij belegeringen (stormrammen, belegeringstorens, maar ook artillerie in de vorm van kruisboogachtige en op houten stellages gemonteerde werptuigen: *katapeltoi* die pijlen en *lithoboloi* die stenen over enkele honderden meters afschoten). Oorlog werd nu ook een onderwerp van studie en onderwijs, een techniek die te leren viel, zodat er handboeken geschreven werden over het commanderen van ruitrij, het succesvol uitvoeren of afslaan van een belegering enz. Bovenal trad er een verschuiving op naar het gebruik van huursoldaten als professionals die de burgermilities naar de kroon staken. Dit alles betekende dat geld een steeds belangrijkere rol ging spelen. Arme Grieken waren al in de 5de eeuw als huurling in Perzische of Egyptische dienst getreden; in de 4de eeuw werven ook verschillende poleis huurlingen aan. Al deze vernieuwingen waren met name zichtbaar aan de randen van de Griekse wereld: op Sicilië (waar de tyran Dionysios I van Syracuse in de 4de eeuw een groot rijk stichtte dat bijna het hele eiland en delen van Zuid-Italië omvatte) en in Macedonië. Ook konden voorheen onbelangrijke gemeenschappen door een plotseling verkregen rijkdom opeens militaire machten worden: de stam van de Fokiërs maakte zich rond het midden van de eeuw van de tempelschatten van het nabijgelegen Delfi meester en wist daarmee een huurlingenleger op de been te houden dat een groot deel van Griekenland beheerste. Koning Filippus van Macedonië moest er aan te pas komen om Delfi te bevrijden en de Fokiërs van hun kortstondige macht te beroven, voor deze ambitieuze vorst een gouden kans om op zijn beurt zijn invloed over Midden-Griekenland uit te breiden.

H5. De opkomst van Macedonië onder Filippus en Alexander

Alle vernieuwingen in de Griekse oorlogvoering van de 4de eeuw komen samen in het Macedonië van Filippus II (359-336). Essentieel is zijn creatie van een nationaal-Macedonisch en tegelijk professioneel leger: een staand leger, uit de Macedonische bevolking gelicht en betaald uit de opbrengsten van de goudmijnen van Pangaion in Noord-Griekenland die in Filippus' handen waren gevallen. Het in cultureel opzicht nog enigszins achterop gebleven Macedonië gaf aan de band tussen koning en troepen een heroïsch en 'homerisch' karakter, dat vooral tot uiting kwam in de verhouding tussen de koning en de adel van het land (zijn *hetairoi* of 'metgezellen'), in een hang naar heroïsch leiderschap en in theatrale gebaren van de kant van de koning, die naar dat heroïsche en 'homerische' verwezen en door de troepen als zodanig ook herkend werden. Voor Filippus' zoon Alexander zou dit alles nog sterker gelden dan voor zijn vader. Het leger dat Filippus schiep bestond uit zware, dus met wapens voor de strijd van nabij, uitgeruste ruitery, de *hetairoi* genaamd en georganiseerd in eskadrons van 200 man en in totaal zo'n 3000 sterk; voorts uit de *pezetairoi* (d.i. *hetairoi* te voet), verdeeld over falanges of slaglinies van elk 1500 man, uitgerust met pieken van vijf tot zes meter (de *sarissai*), die met beide handen gehanteerd werden, waardoor er alleen ruimte was voor een klein schild op de linker elleboog; uit de zg. *hypaspistai*, drie regimenten van 1000 man, waarschijnlijk een soort hoplieten, die als elitetroepen golden en beweeglijker waren dan de zwaargewapende falanges; tenslotte uit Macedonische lichtgewapende ruitery en lichte infanterie als boogschutters. Aangevuld werd dit leger door de troepen van allerlei onderworpen stammen op de Balkan (lichtgewapenden), door contingenten uit de 'verbonden' Griekse steden en door Griekse huurlingen (hoplieten, lichtgewapenden en ruiters). Filippus smeedde dit leger om tot de meest geduchte krijgsmacht van zijn tijd, daarbij de legertros sterk verkleinend, winteroperaties invoerend, gebruik makend van de nieuwste belegeringstechnieken etc.

Vanuit Macedonië breidde Filippus zijn macht over het grootste deel van de Balkan uit en gebruikmakend van de oorlog tegen de Fokiërs nestelde hij zich in Midden-Griekenland. In 338 kwam het bij Chaironeia in Boeotië tot de beslissende slag tegen de verbonden legers van Athene en Thebe: terwijl Filippus' gedisciplineerde falanges zich op de rechtervleugel schijnbaar terugtrokken voor de opdringende Atheners kon zijn zoon Alexander aan het hoofd van de *hetairoi*-ruitery de Thebanen op zijn linkervleugel de beslissende slag toedienen. Deze overwinning bracht feitelijk heel Griekenland onder het gezag van Macedonië. In 337 sloten verreweg de meeste *poleis* zich als 'bondgenoten' (in feite onderworpenen) bij Filippus aan. Deze had al plannen voor een groots opgezette veldtocht tegen de Perzen klaar en stuurde een voorhoede van 10 000 man naar Klein-Azië. Op dat moment werd de koning echter in Macedonië vermoord (336). Zijn zoon Alexander, toen 20 jaar, volgde op, sloeg allerlei opstanden op de Balkan neer, verwoestte tot verbijstering van andere Grieken het opstandige Thebe in 335, en stak in 334 naar Klein-Azië over om de veroveringsplannen van zijn vader (en zelfs meer dan deze) uit te voeren.

H6. Alexanders veroveringstocht (334-323)

De krachtsverhoudingen tussen Macedonië (met de onderworpen Griekse stadstaten) en het Perzische Rijk waren niet zo ongunstig voor de eerste als men op grond van de verschillen in geografische omvang en bevolkingsaantallen zou kunnen menen: terwijl de meeste gebieden van het Perzische Rijk in feite gedemilitariseerd waren en de koning slechts een relatief kleine staande troepenmacht bezat (eventueel aan te vullen met opgeroepen dienstplichtigen die van weinig militaire waarde waren en met de ruitery van zijn oostelijke satrapen), waren in de Grieks-Macedonische wereld het bezit van wapens en ervaring in het oorlog voeren wijd verbreid. Alexander beschikte in 334 over 43.000 man infanterie en ruim 6000 ruiters. Over de logistiek, de proviandering van de troepen, e.d. weten we weinig in detail, maar we mogen vaststellen dat Alexander ook op deze gebieden een groot organisator geweest moet zijn: de lastdieren (paarden, muilezels, later ook dromedarissen) konden in principe voor het hele leger (d.w.z. alle soldaten en

non-combattanten en alle dieren, ook de lastdieren zelf) voor hoogstens drie dagen alle benodigde voedsel en water meenemen, voor een langere periode was dat fysiek onmogelijk. Dit betekende dat de troepen òf over water bevoorrad moesten worden (inderdaad ging de route vaak langs kusten en rivieren) òf onderweg steeds voorraden moesten inslaan door koop of plundering (wat alleen mogelijk was als men een gebied doortrok waar grasland en water aanwezig en op dat moment de oogsten rijp waren) òf zich in kleinere afdelingen over grotere gebieden moesten splitsen en eventueel maanden op nieuwe voorraden moesten wachten. Van problemen op dit gebied horen we tijdens Alexanders expeditie echter weinig.

Alexander was overgestoken met de leuze Griekse steden van Perzisch gezag te bevrijden en de Perzen te straffen voor de verwoestingen die zij 150 jaar eerder in Griekenland aangericht hadden. Bij het riviertje de Granikos niet ver van Troje (dat Alexander heel theatraal, als nakomeling van Achilles, bezocht) versloeg hij een leger van de regionale satrapen, waarna heel Klein-Azië voor hem open lag. In 333 bij Issos in Noord-Syrië en opnieuw in 331 bij Gaugamela in Noord-Mesopotamië versloeg hij in twee grote slagen het Perzische leger onder leiding van koning Darius III zelf. In beide gevallen wist Alexander de overmacht aan ruitery van zijn tegenstander te neutraliseren door deze als het ware naar de flanken weg te lokken, waarna hij met een gerichte aanval met zijn hetairoi op het door zijn zware infanterie vastgezette centrum de koning zelf bedreigde, tot de vlucht dwong en daarmee de ineenstorting van het Perzische leger bewerkstelligde. Na deze overwinningen volgden jaren van moeizame oorlogvoering in het oosten die tenslotte de onderwerping van heel Iran en delen van het moderne Afghanistan en Pakistan realiseerden. Teruggekeerd in Susa en Babylon maakte Alexander verregaande plannen voor de verovering van Noord-Afrika en de westelijke Middellandse Zee, maar zijn plotselinge dood in 323 verhinderde de uitvoering daarvan. Tot zijn militaire nalatenschap mag men rekenen: het tactisch op elkaar afstemmen van verschillende troepencategorieën in één veldslag; het heroïsche leiderschap (de koning gaat zelf voorop in de strijd!) en in samenhang daarmee de vergoddelijking van de koning als de heroïsche gestalte die persoonlijk op het slagveld de overwinning brengt.

H7. Hellenistische oorlogvoering (eind 4de - eind 1ste eeuw v.C.)

Na Alexanders dood streden zijn generaals om de macht (de diadochen) en na enkele decennia ontstond er een aantal koninkrijken, waarvan dat van de Seleuciden in Voor-Azië en van de Ptolemaeën in Egypte, naast het oude Macedonië in Europa, de belangrijkste waren. De Griekse cultuur van de drie eeuwen na Alexander noemt men gewoonlijk hellenistisch. Kenmerkend voor de hellenistische staten buiten Europa is hun 'gelaagd' karakter, d.w.z.: een Macedonisch-Griekse elite regeerde er over een onderworpen inheemse bevolking. Wel konden, met name in Syrië, vertegenwoordigers van inheemse elites tot de bovenlaag doordringen als zij daartoe de Griekse taal en cultuur overnamen. De hellenistische legers bestonden uit beroepssoldaten en waren per definitie kostbaar. In de 3de eeuw waren de soldaten grotendeels uit Macedonië en Griekenland afkomstig, in de 2de en 1ste eeuw werden ook inheemse troepen, 'Macedonisch' uitgerust, gelicht; ook de Joden leverden aan zowel Ptolemaeën als Seleuciden huursoldaten en stichtten overigens in de loop van de 2de eeuw een nieuwe Joodse staat die ongeveer een eeuw zou bestaan.

In de hellenistische legers verschoof het accent weer terug van ruitery (onder Alexander zo belangrijk - en zo mogelijk nog belangrijker in het leger van Hannibal van Carthago, dat overigens in veel opzichten als een hellenistisch leger beschouwd kan worden) naar infanterie, waarbij een verhouding van 1 : 10 normaal werd. Vermoedelijk had dit te maken met het geringere aanbod van paarden bij een veel grotere vraag daarnaar, veroorzaakt door het wegvallen van Iran als leverancier. Ook de Macedonische en Griekse infanterie was kostbaar, hetgeen een wat defensieve strijdwijze kan verklaren, waarbij de falanx van steeds langere pieken (tot zeven meter) werd voorzien en in steeds meer gelederen (16, soms zelfs 32) werd opgesteld. Lang manoeuvreren vóór een veldslag hoorde

hier ook bij, evenals een zekere terughoudendheid bij alle partijen om de oorlog tot het uiterste (de volledige vernietiging van de verslagenen) te voeren. Het van Alexander geërfde heroïsche leiderschap deed de koningen zelf te paard in de voorste gelederen meevechten, een vereist staaltje bravoure dat tot gevolg had dat tijdens een slag de koning zijn troepen niet meer kon dirigeren (vandaar het ontbreken, meestal, van reserves en de nadruk op de voordeligste opstelling vóór de slag). Experimenten met nieuwe wapens en technieken kenmerkten ook de hellenistische oorlogvoering: niet alleen de artillerie (meest op muren of belegeringstorens geplaatst) valt hieronder, ook het gebruik van zeiswagens (met sikkels of zeisen aan de assen) en krijgsolifanten. Die laatste waren dikwijls effectief en zeer gevreesd. Het ging om Indische olifanten of om de kleinere Noord-Afrikaanse bosolifanten (nu uitgestorven). Typisch voor de hellenistische wereld was tenslotte de strategie die er meestal opgericht was de vijand in één grote slag te verslaan, waarna vredesonderhandelingen een einde aan de oorlog maakten zonder dat één der partijen geheel vernietigd werd. Daartegen zou het optreden van de Romeinen (met als stelregel: altijd doorvechten totdat de vijand als vijand niet meer bestaat) scherp afsteken.

H8. Rome en Romeinse oorlogvoering tot in de 2de eeuw v.C.

In het oudste Rome (8ste, 7de eeuw) heersten vermoedelijk 'homerische' toestanden, waarbij aristocratische clanhoofden de toon aangaven (op de Palatijn is een strijdwagen gevonden). In de 6de eeuw kwam Rome onder Etruskische heerschappij en indirect onder invloed van de Griekse cultuur, ook op het terrein van de oorlogvoering. Onder de laatste koningen van Rome in de 6de eeuw moet er een Romeinse hoplietenfalanx zijn ingevoerd. Toch kende Rome enkele karakteristieke elementen die eeuwenlang de Romeinse oorlogvoering zouden kenmerken. Daartoe behoorde een sterke aanwezigheid van het religieuze of magische, belichaamd in typisch Romeinse instellingen en gewoonten, zoals de *fetiales* (priesters voor de oorlogsverklaring), de *auspicia* (het waarnemen van de vlucht der vogels en daarmee de wil van de goden), militaire festivals in voor- en najaar, veldtekens (oorspronkelijk waarschijnlijk bedoeld om goden mee te dragen in de strijd), het votum of de gelofte een godheid na de overwinning met een tempel te belonen, de *evocatio* om een godheid van de tegenpartij tot overlopen te bewegen, de *devotio* of het zichzelf en daarmee tegelijk de vijand ten dode wijden in een zelfmoordritueel van de Romeinse bevelhebber, de *triumphus* of overwinningssparade in Rome waarbij de zegevierende veldheer tot op zekere hoogte Jupiter zelf vertegenwoordigde.

Een andere Romeinse karakteristiek was de gewoonte een oorlog in principe tot het uiterste te voeren. Een vijand diende zo te worden verslagen dat hij ophield als vijand te bestaan. Dat kon betekenen dat de verslagenen uitgeroeid werden (overigens zeldzaam) of tot slaaf gemaakt; het kon ook betekenen dat zij in de eigen Romeinse gemeenschap opgenomen waren: dit laatste (dikwijls in etappen gerealiseerd) zou een gangbare praktijk worden in de tijd van de Romeinse Republiek (vanaf ongeveer 500 v.C.). Het effect ervan was dat met name in de 4de en 3de eeuw (vooral de periode 340-270) de Romeinse staat sterk groeide in omvang en bevolking totdat hij ongeveer een derde deel van Italië bezuiden de Po omvatte. De rest van Italië bleef verdeeld in nominaal onafhankelijke 'bondgenoten', die afhankelijk van Rome waren en in aparte afdelingen in het Romeinse leger dienden.

Het Romeinse leger van de republiek had zich ontwikkeld vanuit de legio of 'lichting', die jaarlijks gemobiliseerd werd, aanvankelijk 3000 man aan zwaar gewapenden in de 5de eeuw, aangevuld met 300 ruiters. In de 4de eeuw was de lichteing uiteindelijk in omvang verdubbeld tot 6000 resp. 600 man. Vanaf het jaar 366 werd deze voortaan gesplitst tussen de beide voornaamste magistraten of consuls, die ieder 3000 man zware infanterie en 300 ruiters lichtten: twee *legiones* dus, waarna de term legio voortaan zoets als 'divisie' ging betekenen. Bij deze zwaar gewapenden kwamen als regel nog 1200 lichtgewapenden, zodat een legioen 4200 man ging tellen. De groei van Rome bewerkte sinds 311 opnieuw een verdubbeling van de jaarlijkse lichteing tot vier legioenen van 4200 man en

1200 ruiters, twee legioenen voor iedere consul, aangevuld met twee *alae* of 'vleugels' van gelijke omvang en gelicht uit de bondgenoten. Het klassieke legioen van de 3de eeuw kende naast de lichtgewapenden drie linies van zware infanterie: voorop de *hastati* (1200 man), dan de principes (eveneens 1200 man), tenslotte de *triarii* (600 man); elke linie bestond uit tien manipels (120 man of 60 voor de *triarii*) van twee *centuriae* (elk 60 man of 30 in het geval van de *triarii*). De manipels waren met tussenruimten opgesteld, zodat de achteropkomende manipels van de volgende linie die ruimten zouden kunnen vullen en de eerste linie in de strijd zouden kunnen aflossen of (vermoedelijk vaker) versterken. Deze opstelling in linie(s) zou eeuwenlang hét kenmerk blijven van het Romeinse leger te velde, in tegenstelling tot Griekse legers die vrijwel nooit reservetroepen kenden. De rol van de Romeinse veldheer was ook een andere dan die van zijn Griekse collega: hier geen 'heroïsche' leider die zelf voorop ging in de strijd, maar een aanvoerder die te paard achter de eerste linie reed, zichtbaar voor zijn mannen en erop bedacht om op het juiste moment en de juiste plaats troepen van de tweede (en desnoods derde) linie in de strijd te werpen, een gebruik van reserves dat de tegenstander meestal moest missen en dat menige Romeinse overwinning heeft bewerkstelligd.

De legioensoldaten waren bewapend met langwerpige, rechthoekige, maar sterk gebogen schilden; met twee werpsperen of *pila* en zwaarden; voorts met bronzen helmen en ijzeren maliënkolders of soms ijzeren borstplaten. Bij een aanval wierpen zij vanaf ca. 30 meter een eerste salvo van *pila*, kort daarna een tweede en gingen vervolgens met getrokken zwaarden de tegenstander te lijf. Over het algemeen was een treffen met Romeinse legioenen bloediger dan een Griekse hoplietenslag, omdat de Romeinen de neiging hadden de vijand op het slagveld zelf en op de vlucht zoveel mogelijk verliezen toe te brengen en ook na de slag net zo lang plachten door te gaan totdat hij onvoorwaardelijk capituleerde. Overigens kon de gevechtskracht van de legioenen variëren. Romeinse burgers waren oproepbaar van de leeftijd van 17 tot 45, waarbij niemand meer dan zestien keer gemobiliseerd hoefde te worden. Vers gelichte legioenen toonden vaak grote tekortkomingen in discipline en uithoudingsvermogen; daarentegen waren goedgetrainde en vooral ervaren legioenen in feite professionele eenheden geworden die hun weerga kenden. In de oorlog tegen Hannibal (218-201) bleven vele legioenen jarenlang onder de wapenen, met als gevolg dat ze uiterst professioneel werden. Dit verklaart mede de gemakkelijke successen van de Romeinen in de oorlogen tegen Macedoniërs en Grieken in de decennia na de Tweede Punische Oorlog en ook de moeilijkheden (nederlagen, corruptie) waarmee zij te kampen hadden vanaf ongeveer de jaren '70 van de 2e eeuw v.C.

H9. De laatste eeuw van de Romeinse Republiek

Het Romeinse leger van de klassieke republiek werd als regel in omvang verdubbeld door de troepen van de bondgenoten in Italië. Om voor ons niet altijd duidelijke redenen (vermoedelijk deelden de bondgenoten wel in de lasten, maar niet gelijkwaardig in de lusten - buit etc. - van het Romeinse imperialisme) kwam er in de 2de en vroege 1ste eeuw veel ontevredenheid bij de bondgenoten op. In 91 v.C. leidde dit tot de zg. Bondgenotenoorlog, die Rome pas in 88 kon beëindigen door alle Italische Bondgenoten het Romeinse burgerrecht te verlenen. Het hele gebied ten zuiden van de Po werd zo Romeins en daarmee recruteringsgebied voor de legioenen. Voor ruitery zag Rome nu steeds meer om naar hulptroupen van buiten Italië. In dezelfde tijd onderging het Romeinse leger een belangrijke sociale verandering. Aan de regel, vergelijkbaar met die in Griekse *poleis*, dat een burger zelf voor zijn wapens en uitrusting moest zorgen (en dat wie dat niet kon ook niet in het leger hoefde te dienen), was al sinds de oorlog met Hannibal dikwijls getornd, zodat steeds vaker burgers in dienst genomen werden die eigenlijk uit eigen middelen hun uitrusting niet konden betalen. De staat voorzag hen daarvan, tegen een vaak geringe inhouding op de soldij. In 107 v.C. werd voor het eerst een leger gelicht, door de ambitieuze Marius, uit vrijwilligers van alle vermogensklassen. Vele armen meldden zich en Marius beloofde hen na afloop van de campagne een stukje land als beloning. De uitrusting van de legioensoldaten werd nu geheel door de staat geleverd en werd

daarmee uniform. Het legioen veranderde zo van in een homogeen bewapende eenheid en ook het onderscheid van licht- en zwaar gewapenden verdween, evenals dat van *hastati*, principes en *triarii*, al bleven hun namen voor de drie linies bestaan. Want de opstelling in drie linies bleef kenmerkend voor het legioen, drie linies van samen tien *cohortes* (elk cohort telde zes *centuriae*), meestal achtereenvolgens vier, drie en drie, elk als regel zes gelederen diep (een *centuria* telde dan op papier 80, een *cohors* 480 man).

De maatregel van Marius maakte de weg vrij voor de armste Romeinse burgers om hun geluk te beproeven in het leger (in de hoop op buit en land na afloop). De samenstelling van het leger veranderde daardoor: de overgrote meerderheid van de soldaten kwam nu uit de kringen van de proletariërs, terwijl de officieren nog altijd tot de ridder- en senatorenstand behoorden. Bij de politieke toestand van de Romeinse Republiek in deze periode was dit een gevaarlijke ontwikkeling. Want in deze republiek lagen ambitieuze aristocratische politici maar al te vaak met elkaar overhoop om eer, aanzien en daarmee politieke macht, waarbij eer en aanzien - typerend voor de Romeinse politiek - eigenlijk alleen in oorlogen verkregen konden worden. De legers sinds Marius hadden weinig vertrouwen in de senaat om de beloofde vergoeding in land te realiseren en des te meer in hun eigen aristocratische veldheer/politicus. Uiteindelijk deinsden velen er niet voor terug om hun eigen bevelhebber desnoods te volgen tegen de bevelen van de senaat in. Dat gebeurde voor het eerst in 88 v.C., toen Sulla zijn legioenen naar Rome liet oprukken om daarmee politieke veranderingen door te drukken. Het luidde meer dan een halve eeuw van burgeroorlogen in, uitgevochten in enkele rondes: Sulla tegen de aanhangers van Marius (88-82); vervolgens Caesar tegen Pompeius (49-44); de moordenaars van Caesar tegen Antonius en Octavianus (43-42); tenslotte Octavianus tegen Antonius (32-30). In deze burgeroorlogen bleek ook telkens weer dat legioenen met gevechtservaring verre superieur waren aan pas gelichte legioenen (hetgeen voor een groot deel Caesars overwinningen verklaart, aangezien hij in de verovering van Gallië in de jaren 58-50 een ervaren en aan hem toegewijd leger had opgebouwd). Tegelijk had de onderlinge competitie tussen de ambitieuze leiders de Romeinse expansie verder gestimuleerd (veroveringen van Pompeius in het oosten, van Caesar in Gallië). Uiteindelijk leidden de burgeroorlogen tot de ondergang van de republiek en de vestiging van een militaire despotie door Octavianus, die zijn heerschappij echter zo wist te verhullen dat aan de monarchie een schijn van constitutionele legaliteit verbonden werd: het begin van het keizerrijk.

H10. Augustus en de reorganisatie van het rijk

Augustus (zoals Octavianus sinds 27 v.C. heette) reorganiseerde het Romeinse leger, regelde de financiering ervan, breidde intussen het Romeinse Rijk verder uit en bedreef een intensieve propaganda ter verheerlijking van zijn nieuwe orde. Het aantal legioenen werd gefixeerd op 28 (met een sterkte van 5200 tot 6000 man samen met 200 ruiters). De dienstduur werd op 16 jaar gesteld, al spoedig verhoogd tot 20 (en in de praktijk vaak nog enkele jaren langer). Alleen Romeinse burgers, dus afkomstig uit Italië en uit geromaniseerde provincies in Spanje en Zuid-Gallië, mochten dienst nemen; de soldij werd vastgelegd in viermaandelijks bedragen en een *praemium* in het vooruitzicht gesteld na afloop van de dienst (land, later meestal een som geld). Naar bewapening en training werden de tradities van de Late Republiek voortgezet, waarbij de rol van de *centuriones* (zes per cohort) cruciaal was (zowel bij het handhaven van de discipline als tijdens militaire operaties en veldslagen). De hogere officiersposten bleven in handen van ridders en senatoren. Naast de legioenen werden afdelingen *auxilia* ('hulptroepen') geformeerd uit provinciebewoners zonder burgerrecht, meest uit gebieden en volken met duidelijk krijgshaftige tradities, zoals Noord-Spanje, Gallië en het Rijnland, de Alpengebieden en de Balkan. Zij dienden in afdelingen infanterie (ook *cohortes* geheten) of cavalerie (de *alae*), later ook in gemengde afdelingen, in omvang variërend van ca. 500 tot ca. 1200 man). Ook deze troepen ontvingen soldij, zij het iets minder dan de legioenen, en het Romeinse burgerrecht bij het verlaten van de dienst. Voorts organiseerde Augustus de keizerlijke garde van de *Praetorianen*, die aan de rand van Rome gelegerd (9000, uitgroeiend tot

12000 man) de enige staande troepenmacht in Italië vormden en daarmee vaak een onevenredig grote invloed in de politiek verwierven. Voor de stad Rome creëerde Augustus de *cohortes urbanae* als een soort garnizoen en politiemacht.

Dit militaire apparaat (waar ook nog permanente eskaders oorlogsschepen in de Middellandse Zee en op de Rijn en Donau bij kwamen) moet zeer veel gekost hebben, praktisch zeker meer dan de helft van alle staatsinkomsten in vreedetijd. Geen wonder dat uitbreiding van dit leger maar moeizaam geschiedde. In het jaar 9 gingen drie legioenen in het Teutoburgerwoud verloren: zij werden niet vervangen, zodat Augustus bij zijn dood in 14 nog maar 25 legioenen naliet, een aantal dat in twee eeuwen langzaam tot 33 zou oplopen. Vermoedelijk speelden de kosten een belangrijke rol in het afzien (als regel) van verdere veroveringen door de meeste keizers, nadat onder Augustus de laatste resten van Spanje, de Alpengebieden en de Balkan tot aan de Donau geannexeerd waren. Augustus bedreef een intensieve propaganda (het idee van de *pax Romana* of *Pax Augusta*) die zijn persoon een meer dan normaal menselijke status verleende (de vergoddelijking van de keizers zette in zekere zin de vergoddelijking van de hellenistische koningen, nu allen door de keizer vervangen, voort). Tegelijk werden als het ware alle militaire eer en glorie voor hem en voor de naaste leden van zijn familie gemonopoliseerd: niemand meer mocht zich *imperator* (zegevierende bevelhebber) noemen dan de keizer, niemand mocht meer een triomftocht houden dan hij enz. De soldaten zwoeren een jaarlijkse eed van trouw niet aan de staat maar aan zijn persoon; hun soldij en hun *praemia* werden door de keizer betaald; hun bevorderingen, onderscheidingen en extra beloningen door hem geregeld enz.

H11. De bloeitijd van het keizerrijk (1ste en 2de eeuw)

De omvang van het Romeinse Rijk bleef in de deze periode ruwweg gelijk aan wat Augustus nagelaten had, zij het dat onder Claudius Brittannië en onder Trajanus het huidige Roemenië werden veroverd. De reden voor dit betrekkelijk onveranderlijk blijven (ook het aantal legioenen steeg maar licht) was vermoedelijk voor een belangrijk deel financieel (zie boven), maar daarnaast ook politiek. Met het ontstaan van het keizerrijk was immers de competitie tussen ambitieuze politici aan de top van het Romeinse staatsbestel, een competitie die de republiek zelf tenslotte tot de ondergang had gevoerd, weggefallen. Alle militaire macht en glorie waren nu in handen van een enkele persoon. De keizer in Rome had er geen belang bij wanneer een ondergeschikte generaal voor zichzelf militaire roem en aanzien zou verwerven door grote overwinningen gevolgd door verdere veroveringen. Daarnaast zullen ook andere factoren een rol gespeeld hebben, zoals een gebrekkige geografische kennis van met name de gebieden van Midden- en Oost-Europa, alsmede een zekere minachting voor de onbeschaafde bewoners buiten het rijk: dat rijk viel zo ongeveer met 'de bewoonde wereld' (d.i. de beschaafde wereld) samen en daarbuiten viel eigenlijk niet veel meer te verwachten, tenzij men de blik naar het Parthische Rijk en India wendde, maar die gebieden waren militair te sterk of te ver weg om serieus tot verovering op te wekken, al bleven sommige keizers daar wel van dromen.

Dit rijk werd verdedigd door het militaire apparaat dat Augustus geschapen had. De legioenen kwamen nu meer en meer aan de grenzen en verspreid van elkaar te liggen. Hun kampen werden permanent en van steen; hun recrutering geschiedde ook steeds meer uit de plaatselijke bevolking (vaak zonen van legioensoldaten en lokale vrouwen, die bij dienstneming het burgerrecht kregen). In deze eeuwen bereikte het Romeinse leger het toppunt van professionaliteit (waarbij men b.v. ook mag denken aan de voor die tijd uitstekende medische verzorging van de troepen). Ook zetten de legioenen de oude gewoontes van het aanleggen van tijdelijke kampen en wegen of paden, het bouwen van bruggen e.d. niet alleen voort, maar voerden zij hun technisch kunnen tot grote hoogte op: de ingenieurs en architecten van de legioenen en hun manschappen waren verantwoordelijk voor de aanleg van de beroemde heirwegen en de oprichting van menig bouwwerk, niet alleen fortificaties maar b.v. ook amfitheaters en badhuizen. Daarmee speelden zij een belangrijke rol in de verbreiding van de Romeinse cultuur in de provincies. Ook de *auxilia* droegen het hunne aan een

proces van romanisering bij doordat zij jaarlijks enkele duizenden veteranen met Romeins burgerrecht afleverden, nieuwe burgers wier zonen vervolgens weer in de legioenen konden dienen.

Tactisch gezien werden de legioenen als eenheden geleidelijk minder belangrijk: in de 2^e eeuw komen de *vexillationes* op: afdelingen gelicht uit een legioen die zelfstandig onder een eigen *vexillum* (vaandel) kunnen opereren en op heel andere plaatsen dienst doen dan waar hun 'moederlegioenen' gelegerd zijn. Kennelijk bestond er behoefte aan kleinere tactische eenheden, ongeveer van de omvang van de *alae* en *cohortes* van de *auxilia*. Overigens bestonden er tussen de soldaten van de legioenen en de cohorten maar geringe verschillen in bewapening en werden zij allen op ongeveer dezelfde wijze ingezet op het slagveld. Strategisch werd het optreden van het Romeinse leger in de keizertijd voornamelijk gekenmerkt door reageren op aanvallen van buiten. Die reactie nam dan de vorm aan van zo hard mogelijk terugslaan, desnoods jaren later, in het gebied waar de aanvallers vandaan kwamen, daar dood en verderf te zaaien en de hele streek zo weer voor enkele jaren of enkele decennia tot rust te brengen. De oude stelregel dat Rome een vijand eigenlijk nooit als vijand mocht laten bestaan, gold nog steeds. Vandaar de hardnekkigheid waarmee Rome vijanden tot het laatst toe bestreed en zelden of nooit een tussentijdse vrede accepteerde. Wel groeide geleidelijk aan de grenzen een systeem van wachttorens, paden en palissaden, in de 2de eeuw hier en daar stenen muren (Hadrian's Wall in Engeland!), dat de bedoeling had het grensverkeer te reguleren (d.i. op enkele plaatsen te concentreren) en aanvallers voldoende op te houden totdat troepen van elders het bedreigde punt hadden bereikt, een systeem dat men de *limes* (oorspronkelijk: pad) noemt.

In de verdediging van het rijk werd de positie van de keizer steeds belangrijker. Juist de noodzaak om te verhinderen dat anderen dan leden van de keizerlijke familie belangrijke militaire lauweren zouden oogsten dreef de keizers er vanaf de tweede helft van de 2^e eeuw meer en meer toe om zelf naar de bedreigde fronten te gaan en persoonlijk de leiding in een oorlog te nemen. Waar hij niet bij zijn troepen aanwezig kon zijn moesten zijn beeltenissen en andere symbolen zijn band met de soldaten niettemin gestalte geven.

H12. Veranderingen in de 3de eeuw n.C.

Aan de grenzen van het Romeinse Rijk nam in de loop van de 2de eeuw in Europa de druk sterk toe door de aanvallen van Germaanse stammen als de Marcomannen, Alamannen en in de 3de eeuw Franken e.a.; in het oosten verving vanaf 226 het rijk der Sasaniden in Iran en Mesopotamië het Parthische rijk en werd een voor Rome veel gevaarlijker tegenstander. Verschillende fronten eisten in de 3de eeuw steeds vaker de aanwezigheid van de keizer op. Tegelijk groeide bij vele soldaten in de grensgebieden een weerszin tegen dienst doen ver daarbuiten, aangezien de troepen vaak lokaal 'wortel hadden geschoten'. Dit alles, gevoegd bij de fictie dat het keizerschap niet automatisch door erfopvolging verkregen werd maar aan 'de beste' moest toevallen, verklaart in belangrijke mate de hausse aan usurpatoren en troonpretendenten van de 3de eeuw: 'soldatenkeizers' die door legers in de provincies aan de macht geholpen werden en hun meestal korte regeringen vulden met vrijwel permanente campagnes tegen mededingers en buitenlandse invallers.

De samenstelling van de legers werd in deze eeuw steeds duidelijker provinciaals. Vanaf 212 hadden alle vrije bewoners van het rijk het Romeinse burgerrecht en konden dus in principe in de legioenen dienen. Daarin kwamen er nu carrièremogelijkheden voor getalenteerde soldaten om niet alleen tot *centuriones* op te klimmen, maar soms ook tot hogere officiersposten. De senatoren werden meer en meer uit de hoogste echelons geweerd en de commando's voortaan bekleed door officieren uit de ridderstand, die niet zelden uit de lagere rangen opgeklommen waren. Tegelijk zette de tendens naar kleinere eenheden door: nieuwe legioenen waren nu in de regel nog maar zo'n 1000 man sterk (dit verklaart het hoge aantal van ongeveer zestig legioenen aan het einde van de eeuw). In bewapening en tactiek worden 'barbaarse' invloeden sterker: het Romeinse leger neemt het Germaanse

krijgsgeschreeuw (*barritus*) over; het rechthoekige schild wordt vervangen door een lichter en ovaler de korte *gladius* door een langere *spatha*; de traditionele pila maken plaats voor bundels korte (ca. 1 m.) werpspiezen (*plumbatae*), die verder reiken (zodat één man er meer kan gooien): het accent komt te liggen op het bestoken van de vijand met projectielen vanuit een stilstaande, de barbaren opwachtede linie (i.p.v. de agressieve aanvalswijze van vroeger). In de ruitelij komen naast de traditionele lichte ruiters nu ook zwaar bepantserde *catafracti* voor een meer statisch gevecht.

De keizers die zelf hun legers aanvoeren omgeven zich met een permanent militair 'gevolg' (de *comitatus*) om zich mededingers van het lijf te houden. Hieruit ontwikkelt zich in de loop van de eeuw een soort van reserveleger in het binnenland, los van de grensverdediging, een situatie die vooruitloopt op de militaire organisatie van de 4de eeuw. Die laatste is het resultaat van de hervormingen van de keizers Diocletianus (284-305) en Constantijn (306-337), die het leger in feite verdeelden in de categorieën van de *limitanei* of troepen aan de grens en *comitatenses* of 'veldlegers' in het binnenland. De eerstgenoemden ontwikkelden zich tot een tamelijk statische organisatie, militaire campagnes werden daarentegen vooral met de laatstgenoemden uitgevoerd, al werd het op numerieke sterkte houden van die troepen door financiële en recruiteringsproblemen steeds moeilijker. Men kan de situatie van het Romeinse Rijk in de late Oudheid in zoverre vergelijken met het Perzische Rijk aan de vooravond van Alexanders aanval, dat ook het Romeinse feitelijk gedemilitariseerd is en het militaire apparaat beperkt is tot een beroepsleger dat aan de persoon van de keizer of keizers is gebonden. In de 4de (en 5de) eeuw zal dat apparaat meer en meer door manschappen van barbaarse of half barbaarse afkomst worden gevuld en zo een tegenstelling gaan vormen tot de rest van de bevolking. Daarin mag men één van de diepere oorzaken zien van de val van het Romeinse Rijk in het westen in de late 4de en de 5de eeuw.

Aanbevolen literatuur

H. van Wees, *Greek Warfare. Myths and realities*, Londen 2004

H.W. Singor, *Homerische Helden Oorlogvoering in het oude Griekenland*, Amsterdam 2005

H.W. Singor, *Grieken in Oorlog. Veldtochten en veldslagen in het klassieke Griekenland*, Amsterdam 2006

A. Goldsworthy, *Roman Warfare*, Londen 2000

A. Goldsworthy, *In the name of Rome. The men who won the Roman Empire*, Londen 2003

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 – 370001
E-mail: info@home-academy.nl

Opname	Sandro Ligtenberg (Leiden, september 2008)
Stem Inleiding	F.C. van Nispen tot Sevenaer
Muziek Intro	Cok Verweij
Mastering	Frits de Bruijn
Vormgeving	Floor Plikaar

© Hoorcollege Copyright 2008 Home Academy Publishers B.V.
ISBN 978 90 8530 939 0
NUR 983, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.